

مجموعه آثار

علامه طباطبائی

محسن فسائی

دیدگاه جدید شیعه در مسائل روایات اهل بیت - ع - را ارائه می‌کند. علامه طباطبائی از علمای صاحب روش ماست: در تفسیر، در فلسفه، در روایات. بعلاوه در همه زمینه‌های یاد شده، صاحب آراء جدید و ابتکاری است. بیان متقن، سنجیده، منقح و دور از حشو و زوائد، خصیصه لاینفک آثار این دانشور بصیر است. علاوه بر کتابهای یاد شده، آثار فراوانی به زبانهای عربی و فارسی، در قالب کتاب، رساله، مقاله، مذاکره و نیز پاسخ به پرسشهای مختلف، از استاد علامه به جا مانده است که هر یک به نوبه خود خواندنی است. بسیاری از این آثار در حکم تفسیر و تبیین و بسط میزان به حساب می‌آیند. عظمت و درخشش میزان که ام‌الکتب علامه محسوب می‌شود، باعث شده است دیگر آثار این رجل الهی - آن چنانکه باید و شاید - مورد عنایت ارباب نظر واقع نشوند. تا آنجا که هنوز نه تنها تمامی آثار حضرت علامه منتشر نشده است، بلکه آنچه منتشر شده، خالی از ویژگیهای لازم آثار تحقیقی است. جای خالی طبع محقق، فهرستهای فنی، بویژه فهرست عام موضوعی، و نیز مجموعه کامل آثار در یک سلسله به

۱ علامه سید محمد حسین طباطبائی - ره - (۱۲۸۱ - ۱۳۶۰ ش)، در زمره درخشانترین علمای اسلام در قرن اخیر است. احیای معارف قرآنی از یکسو و تجدید حیات حکمت الهی از سوی دیگر در حوزه علمی قم، بزرگترین خدمت این عالم ربانی و حکیم صمدانی است. آثار قلمی و تربیت یافتگان محضر پر فیض او، دو میراث گرانبهای جامعه اسلامی معاصر است. میزان تحقیقاً نقطه عطفی در تاریخ تفسیر شیعی، بلکه در تاریخ تفسیر قرآن به قول مطلق است. روش تفسیر قرآن به قرآن در میزان و مباحث مستقل آن، دو ویژگی بارز این تفسیر گرانبسنگ است. میزان، بحق دائرة المعارف بزرگ اسلامی است که هیچ محققى در پژوهشهای عمیق اسلامی خود از آن بی‌نیاز نیست. از سوی دیگر، کتاب ابتکاری اصول فلسفه و روش رئالیسم، تعلیقات بر اسفار و نیز تقریر حکیمانه و موجز استاد علامه از آخرین دستاوردهای حکمت متعالیه در نهایة الحکمة، سرآغاز یک تحول خواستنی در آثار فلسفی ماست. مباحث مستقل روایی میزان و تعلیقات مختصر اما پر مغز بر بحر الانوار و اصول کافی، آغازی نیکو بر

روش علمی، کاملاً محسوس است.

راستی این گلابه و شکایت را باید از که کرد؟ از بازماندگان و خانواده محترم آن استاد؟ از شاگردان و دست پروردگان علمی آن بزرگ؟ از حوزه های علمی و یا از جامعه فرهنگی کشور به طور کلی؟ افزون از ده سال از رحلت آن عالم ربانی می گذرد و انتشار آثار ارزشمند او هنوز سامان شایسته مقام علمی آن عالم ربانی نیافته است.

۲ علی رغم فهرستهای مختلفی که از آثار علامه به مناسبتهای مختلف منتشر شده است، جای خالی یک فهرست کامل آثار که به روش علمی تهیه شده باشد، باز بچشم می خورد. فهرست ذیل کوششی است در این راه:

الف) آثار منتشر شده: عربی

- ۱- رسائل سبعة. شامل: ۱- البرهان (۱۳۴۹ق) ۲-
- المغالطة (۱۳۴۹) ۳- التركيب (۱۳۴۸) ۴- التحليل (۱۳۴۸) ۵- الاعتباريات (۱۳۴۸) ۶- المنامات و النبوات (۱۳۵۰) ۷- القوة و الفعل (۱۳۷۳). (۱)
- ۲- سنن النبي. ۱۳۵۰ق (۲)
- ۳- رسائل التوحيدية. ۱۳۶۱ق. شامل: ۱- التوحيد
- ۲- الاسماء ۳- الافعال ۴- الوسائط ۵- الانسان قبل الدنيا
- ۶- الانسان في الدنيا ۷- الانسان بعد الدنيا. (۳)
- ۴- حاشية الكفاية. ۱۳۶۸ق (۴)
- ۵- تعليقه على بحار الانوار. ۱۳۷۰ق (۵)
- ۶- تعليقه على الاصول من الكافي. (قبل از ۱۳۷۵ق) (۶)
- ۷- تعليقه واحدة على مرآة العقول (قبل از ۱۳۷۶هـ. ق) (۶/۱)
- ۸- تعليقه على الاسفار الاربعة. (قبل از ۱۳۷۸ق) (۷)
- ۹- على و الفلسفة الالهية. ۱۳۷۹ق (۸)
- ۱۰- رسالة في التوحيد. ۱۳۸۹ق (۹)

۱۱- رسالة في العلم. ۱۳۸۹ق (۱۰)

۱۲- بداية الحكمة. ۱۳۹۰ق

۱۳- الميزان في تفسير القرآن. ۲۰ جلد. (پایان

تأليف ۱۳۹۲ق)

۱۴- نهاية الحكمة. ۱۳۹۵ق

۱۵- رسالة الولاية. (بی تاریخ) (۱۱)

۱۶- رسالة في علم النبي (ص) و الامام (ع) بالغيب.

(بی تاریخ) (۱۲)

۱۷- مقدمه یا تقریظ بر: ۱- المراقبات از میرزا جواد

ملکی تبریزی (۱۳) ۲- وسائل الشيعة از حرّ عاملی (۱۴)

۳- نور الثقلين حویزی (۱۵) ۴- تفسیر عیاشی (۱۶)

۵- مفاهیم القرآن از جعفر سبحانی (۱۷) ۶- تقریظ علی

الفرقان فی تفسیر القرآن از محمد صادقی

دوم: آثار فارسی

- ۱- اصول فلسفه و روش رئالیسم. (قبل از ۱۳۳۲ش) (۱۸)
- ۲- تذنیلات و محاکمات بر سه مکتوب اول سید احمد کربلایی و شیخ محمدحسین غروی اصفهانی در مورد بیٹی از شیخ عطار. (۱۹)
- ۳- شیعه: مجموعه مذاکرات با پروفیسور هانری کربن فرانسوی. (۱۳۳۸ش) (۲۰)
- ۴- رسالت تشیع در دنیای امروز: گفتگویی دیگر با هانری کربن. ۱۳۴۰ش (۲۱)
- ۵- شیعه در اسلام. ۱۳۴۸ش (۲۲)
- ۶- قرآن در اسلام. ۱۳۵۳ش (۲۳)
- ۷- آموزش دین: برای کودکان (۲۴)
- ۸- بررسیهای اسلامی. جلد اول (۲۵)
- ۹- اسلام و انسان معاصر. (جلد دوم بررسیهای اسلامی) (۲۶)
- ۱۰- بررسیهای اسلامی. جلد سوم (۹۶ صفحه)

فلسفه و روش رئالیسم. مجموعه ۱۴ مقاله بدون
پاورقیهای استاد مطهری (۱۳۵۶ش) ۵- شیعیه:
مجموعه مذاکرات علامه با پروفسور هانری کربن در
۱۳۳۸، با توضیحات همراه با آقای احمدی میانجی،
۱۳۹۷ق (چاپ اول: ۱۳۳۹ش) ۶- رسالت تشیع در دنیا
امروز: مجموعه مذاکرات علامه با کربن در ۱۳۴۰، با
توضیحات همراه با آقای احمدی میانجی. (۱۳۷۰ش).

سه کتاب اول، مجموعه رسائل و مقالات و
پاسخهای پراکنده استاد علامه به پرسشهای مختلف
است که به اهتمام ستودنی آقای خسروشاهی گردآوری
شده است. گفتنی است اگر این مجموعه ها از سوی ایشان
گردآوری نمی شد، چه بسا توفیق زیارت این آثار گرانبها
نصیب دوستداران آثار علامه نمی شد. سعیش مشکور بار.

۴ اخیراً دفتر نشر فرهنگ اسلامی، به کوشش آقای
خسروشاهی، اقدام به تجدید چاپ آثار مرحوم علامه، با
عنوان «مجموعه آثار» کرده است. از این مجموعه تاکنون
پنج جلد منتشر شده است: ۱- شیعیه ۲- رسالت تشیع در
دنای امروز (که این دو مذاکرات علامه و کربن است
دومی برای اولین بار به شکلی مستقل چاپ می شود).
۲- مجموعه مقالات، پرسشها و پاسخها، جلد اول ۴-
مجموعه مقالات: پرسشها و پاسخها؛ جلد دوم
۵- مجموعه رسائل

آنچه به دنبال می آید، بررسی و نقد سه کتاب اخیر
است: ۱- در مقدمه مجموعه رسائل (جلد پنجم مجموعه
آثار) که در سال ۱۳۷۰ منتشر شده است،
نوشته اند: (۴۷) «جلد اول و دوم <<بررسیهای اسلامی>>
شامل مجموعه کامل مقالات و پرسشها و پاسخها از
استاد علامه سید محمدحسین طباطبایی. قبلاً در اختیار
علاقه مندان آثار پربهای استاد قرار گرفت و اینک بخش
سوم آن، که مجموعه ای از رسائل استاد علامه را در
برمی گیرد تقدیم می شود.» آیا ایشان فراموش کرده اند

اول آن) (۲۷)

۱۱- اشعار. (۲۸)

۱۲- مقدمه و تقریظ بر: ۱- روش اندیشه از شهید
محمد مفتاح (۲۹) ۲- عشق و رستگاری از احمد زمریدیان
(۳۰) ۳- داستان زنده ها از عبدالکریم اقدمی (۳۱) ۴-
بشارات عهدین (۳۲) ۵- کتابی در مورد حج (۳۳)
۱۳- چند یادداشت مختصر: ۱- دولت پوشالی و
دست نشانده ای به نام اسرائیل (۳۴) ۲- گفتگوئی با
استاد درباره شهید مطهری (۳۵) ۳- دو اظهار نظر
مختصر درباره بعضی آثار مرحوم دکتر علی
شریعتی (۳۶) ۴- توضیحی درباره اظهار نظر یاد شده
در پاسخ یک نامه. (۳۷)

ب) آثار منتشر نشده:

۱- رساله ای در مبدأ و معاد. (۳۸)

۲- رساله ای در نبوت. (۳۹)

۳- رساله ای در عشق. (۴۰)

۴- رساله ای در مشتقات. (۴۱)

۵- حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری. (۴۲)

۶- سلسله انساب طباطبائیان در آذربایجان. (۴۳)

۷- منظومه ای در خط نستعلیق. (۴۴)

ج: در دو کتاب مهر تابان (۴۵) و لب اللباب، (۴۶)،

می توان نقل به مضمون بعضی آراء علامه-ره- را بی گرفت.

۳ از جمله کسانی که در جمع آوری آثار پراکنده

استاد علامه و انتشار آنها، بویژه در زمان حیات و با

اجازه استاد، سهم وافری داشتند، جناب آقای سیدهادی

خسروشاهی است. به همت ایشان، شش کتاب از آثار

علامه جمع آوری و منتشر شده است: ۱- بررسیهای

اسلامی. جلد اول (۱۳۹۶ق) ۲- اسلام و انسان

معاصر. جلد دوم بررسیهای اسلامی (۱۳۵۷ش) ۳-

بررسیهای اسلامی. جلد سوم (۱۳۶۰ش) ۴- اصول

که ده سال قبل جلد سوم بررسیهای اسلامی را منتشر کرده‌اند؟ این دو جلد سوم با هم اعم و اخص من وجه است. بعلاوه در ابتدای مجموعه رسائل آمده است: چاپ سوم ۱۳۷۰. که مشخص نیست مراد از چاپ اول و دوم آن کدامست؟

لازم به ذکر است که تاریخ کتابت مجموعه رسائل، آبان (۱۳۷۰) و تاریخ کتابت مجموعه مقالات در پرسشها و پاسخها (جلد ۳ و ۴ مجموعه آثار) آذر ۱۳۷۰ و تاریخ انتشار آن ۱۳۷۱ است. مقایسه مقدمه دو کتاب یاد شده نشان می‌دهد که طرح مجموعه آثار و ترتیب مقالات و رسالات و حتی عنوان کتاب چقدر شتابزده و بدون برنامه بوده است..

۲ - در چاپ اخیر مقالات و رسائل علامه، تغییرات ذیل انجام شده است:

یک: چاپ سه جلدی اخیر نسبت به چاپ سه جلد گذشته یکدست تر و چشم نوازتر است.

دو: عنوان گذشته به عنوان جدید تغییر یافته است: عنوان قبلی عبارت بود از: ۱- بررسیهای اسلامی، جلد اول ۲- اسلام و انسان معاصر (جلد دوم بررسیهای اسلامی) ۳- بررسی های اسلامی، جلد سوم. عنوان جدید عبارتست از: مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد اول و دوم، و مجموعه رسائل..

سه: در چاپ اخیر، مقالات هم موضوع در سه جلد چاپ قدیم، در کنار هم قرار گرفته شده است. لذا این چاپ با ترتیب جدیدی عرضه شده و مقالات در هفت بخش تبویب یافته است: ۱- زندگی من ۲- اسلام شناسی ۳- مسئله امامت و تشیع ۴- مقام و موقعیت زن در اسلام ۵- مسائل فلسفی ۶- مسئله آفرینش و رستاخیز ۷- مسائل اجتماعی اسلام. در مجموعه رسائل این ترتیب رعایت نشده است.

چهار: اضافات چاپ جدید که به کم و کیف آن در

مقدمه اشاره‌ای نشده، به قرار ذیل است: .

۱- تذهیلات و محاکمات علامه بر سه مکتوب اول سید احمد کربلائی و شیخ محمدحسین غروی اصفهانی در مورد بیٹی از عطار. این تذهیلات و محاکمات قبلاً در کتاب توحید علمی و عینی همراه با هفت نامه مرحوم کربلایی و اصفهانی چاپ و منتشر شده بود و در یکی از یادنامه‌های مرحوم علامه نیز آمده بود. اما برای اولین بار در ضمن گردآوریهای آقای خسروشاهی چاپ می‌شود. مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم، صفحه ۱۴۲ تا ۱۷۵.

۲ - مقاله دولت پوشالی و دست نشانده به نام اسرائیل، که استاد علامه در ۱۳۸۲ق در پاسخ یک پرسش مرقوم داشته‌اند. (مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم صفحه ۲۲۲ تا ۲۳۷).

۳ - گفتگویی با استاد درباره شهید مطهری. مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم (ص ۲۳۹-۲۳۷).

۴ - اعلامیه علامه در سوگ مرحوم مطهری. مجموعه مقالات و پرسش و پاسخها، جلد دوم (ص ۲۴۲-۲۴۱).

۵ - پاسخ استاد علامه به نامه یکی از فضلاء قم درباره مطلبی که قبلاً از جانب علامه درباره مرحوم دکتر علی شریعتی منتشر شده بود. (۴۸) (۱۳۹۷ق)، مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم، صفحه آخر. در فهرست کتاب به دو مطلب اخیر اشاره نشده است. ظاهراً چهار مورد اخیر برای اولین بار است که منتشر می‌شود.

۶ - رساله‌ای در اثبات واجب الوجود. (مجموعه رسائل، صفحه ۳-۲۶)

۷ - رساله‌ای در علم (مجموعه رسائل، صفحه ۲۶۷-۲۸۲) این دو رساله حاصل بحثهای پنجشنبه و

جمعه استاد علامه در سال ۱۳۸۹ قمری است که سپس توسط خود استاد به نگارش درآمده و توسط آقای محمد محمدی گیلانی به فارسی ترجمه شده است. این دو ترجمه همراه با متن اصلی دو مقاله، با مقدمه مترجم در جلد اول و دوم یادنامه علامه طباطبایی منتشر شده بود. بقیه مقالات و رسائل و پاسخهای استاد علامه، همگی قبلاً در سه جلد بررسیهای اسلامی چاپ شده بود.

۳ - چاپ جدید نسبت به چاپ گذشته (بررسیهای اسلامی) یک نقصان دارد و آن پاسخهای علامه به اشکالاتی است که نسبت به کتب شیعه در اسلام و المیزان صورت گرفته است. این مطلب در صفحه ۲۴۱ تا ۲۴۸ کتاب اسلام و انسان معاصر (جلد دوم بررسیهای اسلامی) تحت عنوان «معنی اسلام» چاپ شده بود و حاوی پاسخ به ده اشکال است، و تاریخ کتابت آن ۱۳۹۷/۱/۱۵ می باشد. ظاهراً مطلب فوق سهواً از قلم افتاده است.

۴ - سه جلد جدید حاوی همه مقالات و رسائل و مطالب مرحوم علامه نیست. گردآورنده محترم در مقدمه مجموعه رسائل به کامل نبودن رسائل اشاره کرده اند و نوشته اند «بعضی از رسائل ایشان یا اصولاً تاکنون چاپ نشده یا فقط عربی و در ضمن یادنامه ها، انتشار یافته است که از آن جمله است رساله در ولایت، رساله در برهان، رساله در نبوت ...»

از آثار منتشر شده فارسی علامه، دو مورد زیر در مجموعه آثار علامه از قلم افتاده است:

۱ - مقدمه و تفریض علامه بر پنج کتاب فارسی که قبلاً به آنها اشاره شده و نیز دو اظهار نظر ابتدائی در مورد شریعتی.

۲ - اشعار علامه که بخشی از آن در یکی از یادنامه های علامه چاپ شده است.

از آثار منتشر شده عربی علامه، موارد ذیل در این

سه جلد نیامده است: ۱ - رساله فی علم النبی (ص) و الامام (ع) بالغیب ۲ - رساله الولاية ۳ - رسائل سبعة ۴ - رسائل توحیدیه (به استثنای رساله آخر) ۵ - مقدمه و تفریض علامه بر پنج کتاب عربی.

همچنین این چهار رساله علامه نیز هنوز منتشر نشده است: ۱ - رساله در نبوت ۲ - رساله در مبدأ و معاد ۳ - رساله در عشق ۴ - رساله در مشتقات. (۴۹)

۵ - در ضمن مجموعه مقالات، سه رساله ولایت و زعامت در اسلام، محمد (ص) و اسلام، و علم امام نیز آمده است که مناسب بود این سه نیز در ضمن مجموعه رسائل چاپ می شد. گردآورنده در مقدمه مجموعه مقالات از این نکته عذر خواسته است.

۶ - در تبویب مقالات و پرسشها و پاسخها، بی دقتیهای مشاهده می شود که به بعضی از آنها اشاره می شود:

۱ - مقالات اسلام و آزادی، دین از نظر قرآن و پایه اساسی آن، مسئله خاتمیت، معجزه، شرک چیست؟ در ذیل عنوان «مسئله امامت و تشیع» آورده شده اند، حال آنکه مناسب بود ذیل عنوان «اسلام شناسی» درج می شد.

۲ - مقالات فواتح سوره ها برای چیست؟ آیا این پیرایه ها مناسب قرآن است؟ مفهوم محکم، متشابه و تأویل در قرآن، قرآن و قانون تنازع بقاء انتخاب اصلح، در ذیل عنوان «مسئله امامت و تشیع» آورده شده اند که مناسب بود عنوان مستقلی به نام مسائل قرآنی برایشان گشوده می شد و یا حداقل در ذیل عنوان اسلام شناسی درج می شدند.

۳ - مقاله «اثر ایمان به رستاخیز» در ذیل «مسائل فلسفی آورده شده و حال آنکه عنوان «مسأله آفرینش و رستاخیز» برای آن مناسبتر است.

۴ - مقالات علیت واجب نسبت به ممکنات، از لیت و قدم ذاتی ماده، وحدت وجود، ترجمه فلسفه یونانی، اثبات مجردیات که همگی مباحث فلسفی است، به جای

درج در «مسائل فلسفی» در ضمن «مسأله آفرینش و رستاخیز» آورده شده است.

۵ - مقاله «مسئله عصمت» در بخش مسأله آفرینش و رستاخیز آورده شده که جایش در بخش «اسلام شناسی» است.

۶ - داستان شق القمر، و ستاره زهره بر بام خانه علی (ع) به جای درج در «مسائل گوناگون» در بخش «امامت و تشیع» می باید درج می شد.

عدم تناسب مقالات یاد شده با عناوین بخشهای انتخابی، نشانه دیگر بی دقتی و فقدان برنامه در گردآوری مجموعه آثار است.

۷ - چند مجموعه پرسش و پاسخ در ضمن جلد اول و دوم در طی بخشهای مختلف آورده شده که دلیل ذکر هر مجموعه در هر بخش تناسب چند سؤال آن مجموعه با آن بخش است. مناسب بود مجموعه های مختلف پرسش و پاسخ در ضمن یک بخش جداگانه آورده شد.

۸ - دو مقاله از آقای دکتر مهدی حائری یزدی تحت عنوان «امکان عام» و «موجبه سالبه المحمول چیست» و یک مقدمه از آقای خسروشاهی تحت عنوان «درباره بحث استاد علامه»، برای تکمیل بحث در کتاب آورده شده است. مناسب بود این سه مقاله با حروفی ریزتر و متمایز از متن بقیه کتاب چاپ می شد.

۹ - بعضی از این مقالات قبلاً در بعضی مجلات چاپ شده بود. متأسفانه به منبع چاپ اول این مقالات هیچ اشاره ای نشده است. ذکر نشریاتی که علامه جهت درج بعضی مقالات گزیده بود، خواننده را با وسعت نظر استاد علامه آشنا می کند. هکذا مقالات و رسائلی که قبلاً در کتب دیگر و یادنامه ها منتشر شده بود، مناسب بود با مشخصات کامل ذکر شود.

۱۰ - چقدر بجا بود گردآورنده محترم نخست اقدام به چاپ مقالات علامه به زبان اصلی می کرد. آنگاه به

انتشار ترجمه فارسی مقالات عربی اقدام می کرد. مراد از مجموعه آثار، مجموعه آثار خود نویسنده است و ترجمه، به هر حال ترجمه غیر است. این اشکال متوجه کتاب «مجموعه رسائل» است.

۱۱ - این سه جلد (مجموعه مقالات و پرسش و پاسخها و مجموعه رسالات) فاقد یک فهرست جامع موضوعی است که بدون آن استفاده از مطالب ارزنده کتاب واقعاً دشوار است. بویژه اکثر مسائلی که در ضمن پرسشها و پاسخها مطرح شده است، از نظر مخفی می ماند. فقدان فهرستهای فنی از قبیل فهرست آیات، روایات، اعلام و... از دیگر ضعفهای اصلی کتاب است.

۱۲ - مجموعه آثار نویسندگان بزرگ در همه مجلداتش از یک مقدمه واحد مجموعه می باید برخوردار باشد که ویژگیهای اصلی مجموعه آثار در آن مقدمه تذکر داده می شود. اما این چند جلد فاقد چنین مقدمه واحد لازمی است.

۱۳ - از آنجا که عنوان «بررسی های اسلامی» مورد تصویب خود استاد علامه قرار گرفته بود و دستخط مبارک ایشان نیز در اول کتاب مجموعه مقالات آورده شده، آیا بهتر نبود این عنوان حفظ می شد؟

۵ پیشنهاد می شود در انتشار مجموعه آثار استاد علامه نکات ذیل رعایت شود:

۱ - کلیه آثار علامه ابتدا به زبان اصلی نگارش، منتشر شود و ترجمه فارسی بخش عربی آثار، در قدم بعدی منتشر گردد.

۲ - حجم هر جلد مجموعه آثار، حداقل دو برابر کتب منتشر شده فعلی، با قطع بزرگتر و جلد گالینگور باشد.

۳ - فهرستهای فنی، بویژه فهرست موضوعات و اعلام و آیات و روایات و... برای هر جلد ضروری است.

۴ - مجموعه تعلیقه های علامه بر بحارالانوار و

دفتر انتشارات اسلامی، قم ۱۴۰۴، چاپ دوم صفحه ۲۲۶ تا ۲۲۸ ذیل «کلام الصادق - علیه السلام - فی وصف المحبة لاهل البيت و التوحيد و الاسلام و الکفر و الفسق».

(۷) در ضمن اسفار مصحح ۹ جلدی منتشر شده است.

(۸) به گونه مستقل، عربی و ترجمه فارسی جداگانه بارها چاپ شده است. از جمله نگاه کنید به بررسی های اسلامی، ج ۳ ص ۱۹۷، ترجمه آقای سید ابراهیم علوی.

(۹) و (۱۰) به ترتیب یادنامه علامه طباطبایی، جلد اول و دوم، ص ۲۷ و ص ۷۱. اصل رساله همراه با ترجمه آقای محمد محمدی گیلانی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران ۱۳۶۱ و ۱۳۶۳.

(۱۱) به گونه مستقل: تهران، مؤسسه اهل البيت، قسم الدراسات الاسلامیه، ۱۳۶۰ ش. و نیز یادنامه مفسر کبیر استاد علامه سید محمدحسین طباطبایی، شفق، قم، ص ۲۴۹.

(۱۲) مجله اندیشه های نو در علوم اسلامی، صاحب امتیاز و مدیر مسئول سیدمصطفی محقق داماد، شماره سوم ۱۳۵۹ ش، صفحه ۴، این رساله به خواست آقای جعفر سبحانی توسط استاد علامه نوشته شده است و توسط آقای رضا استادی آماده چاپ شده است.

(۱۳) قم، دارالمتقف المسلم - ۱۳۶۳ ش، صفحه ب و ج.

(۱۴) با تصحیح و تعلیق مرحوم عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران، کتابفروشی اسلامیة.

(۱۵) با تصحیح و تعلیق، سید هاشم رسولی محلاتی، به نفقه ابی القاسم سالک، قم ۱۳۸۲ ق، صفحه ب و ج.

(۱۶) با تصحیح و تحقیق سید هاشم رسولی محلاتی، المكتبة العلمیة الاسلامیة، تهران، ۱۳۸۰ ق، صفحه ب و ج و د.

(۱۷) المجلد الثالث، معالم النبوة فی القرآن الکریم، اصفهان، مکتبة الامام امیرالمؤمنین (ع)، ۱۴۰۲ ق، صفحه ۳، تاریخ کتابت ۱۳۹۳ ق.

(۱۸) با پاورقیهای مرحوم استاد مرتضی مطهری، ج ۱ و ۲ و ۳، قم، دارالعلم، ۵ و اخیراً ۴ ص درآ، تهران، بدون پاورقی، به کوشش آقای خسروشاهی، مرکز البحوث الاسلامیه، قم ۱۳۵۶ ش، به نام اصول فلسفه رئالیسم.

(۱۹) توحید علمی علمی و عینی در مکاتیب حکمی و عرفانی، سید احمد کربلایی و شیخ محمد حسین غروی اصفهانی به ضمیمه تذنیلات و محاکمات علامه طباطبایی بر سه نامه اول و تذنیلات سید محمد حسین حسینی طهرانی بر چهار مکتوب آخر تهران، انتشارات حکمت، ۱۴۱۰ ق،

اصول کافی در یک مجلد، مجموعه تعلیقه های علامه بر اسفار در یک مجلد مجموعه رسائل و مقالات و تقریظهای عربی علامه در یک مجلد (غیر از رسائل سبعة و رسائل توحیدیه) مجموعه رسائل، مقالات و تقریظها و مطالب و پرسشها و پاسخهای فارسی علامه در یک مجلد، مجموعه مذاکرات علامه و پروفیسور کرین (شامل دو کتاب شیعه و رسالت تشیع در دنیای امروز، مجرد از حواشی و توضیحات) در یک مجلد، و دو کتاب قرآن در اسلام و شیعه در اسلام در یک مجلد منتشر شوند.

امیدواریم با رعایت نکات یاد شده و با کسب تجربه از انتشار مجموعه آثار دکتر شریعتی و استاد مطهری، مجموعه آثاری در شأن والای علامه طباطبایی منتشر شود. باشد تا اهداف فرهنگی تحت الشعاع منافع مادی چاپ و نشر استعجالی کتاب قرار نگیرد. ان شاء الله.

پاورقی

۱ - قم، بنیاد علمی و فکری استاد علامه سید محمد حسین طباطبایی با همکاری نمایشگاه و نشر کتاب، ۱۳۶۲ ش، چاپ اول.

(۲) با ترجمه و تحقیق آقای محمدهادی فقهی، همراه با متن عربی، تهران، کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۵۴ ش، چاپ اول.

(۳) قم، بنیاد علمی و فکری استاد علامه سید محمدحسین طباطبایی با همکاری نمایشگاه و نشر کتاب، ۱۳۶۵ ش، چاپ اول.

(۴) همان ناشر، قم، بی تاریخ، چاپ اول (این کتاب پس از رحلت استاد علامه منتشر شد).

(۵) تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۶ ق. مرحوم علامه مجموعاً بر ۸۸ موضع از هفت جلد بحار (تا صفحه ۴۵ جلد هفتم) تعلیقه زدند که در اثر فشار بعضی، متأسفانه انتشار و کتابت این تعالیق قیمة از جامعه دریغ شد.

(۶) چاپ شده در طبع مصحح علی اکبر غفاری، دارالکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۸۸ ق. علامه، مجموعاً ۲۰ تعلیقه بر جلد اول و دوم اصول کافی نوشته اند.

(۶/۱) چاپ شده در طبع مصحح علی اکبر غفاری،

صفحه ۱۵۹ تا ۱۸۲.

(۲۰) انتشارات رسالت، قم، ۱۳۹۸ ق، چاپ دوم.

(۲۱) تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۰، با ۳۰

سال تأخیر.

(۲۲) تهران، شرکت انتشار و دارالکتب الاسلامیه، با

مقدمه دکتر سید حسین نصر.

(۲۳) تهران، دارالکتب الاسلامیه، بی تاریخ.

(۲۴) جمع آوری و تنظیم سید مهدی آیت اللهی

(دادور)، دفتر انتشارات اسلامی، قم ۱۳۶۲.

(۲۵) قم، انتشارات دارالتبلیغ اسلامی، ۱۳۹۶ ق، چاپ اول.

(۲۶) قم، مؤسسه انتشاراتی رسالت، بی تاریخ.

(۲۷) قم، انتشارات هجرت، ۱۳۶۱ ش.

(۲۸) از جمله یادنامه علامه طباطبائی، انتشارات شفق،

قم، ص ۳۰۷ تا ۳۱۵.

(۲۹) روش اندیشه: شرح منظومه منطوق و رساله تاریخ

منطوق، انتشارات نور، تهران، بی تاریخ.

۳۲ و ۳۱ و (۳۰) به نقل از مجله نور علم، شماره نهم،

دوره سوم، صفحه ۶۲، مقاله نجوم امت، نوشته آقای ناصر

باقری بیدهندی.

(۳۳) این کتاب را چند سال پیش با تقریظ مرحوم علامه

دیده‌ام، عنوان کتاب و نام نویسنده را فراموش کرده‌ام.

(۳۴) مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها، جلد دوم،

به کوشش سید هادی خسروشاهی، صفحه ۳۲۳ تا ۳۲۶.

(۳۵) همان، صفحه ۳۲۷ تا ۳۲۹.

(۳۶) این دو اظهار نظر که فاقد تاریخ است و ظاهراً

می‌باید بین ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۶ هـ. ق نگارش یافته باشد، در یک

جزوه ۵۲ صفحه‌ای در سال ۱۳۵۹ از سوی معاندین دکتر

شریعتی تهیه و منتشر شده است. در این جزوه عباراتی از

کتاب وی همراه با پاسخ بعضی از علما و مراجع وقت در

پاسخ نامه‌های تهیه کنندگان جزوه درج شده است.

(۳۷) مجموعه مقالات و پرسشها و پاسخها جلد دوم،

به کوشش خسروشاهی، صفحه آخر، در پاسخ نامه آقای

سید منیرالدین حسینی شیرازی. به تاریخ دهم ذیحجه ۱۳۹۷.

(۳۸) و (۴۰) به نقل از مقاله آقای باقر بیدهندی در

مجله نور علم، دوره سوم، شماره نهم، ص ۵۷ و ص ۵۹.

متأسفانه ایشان منبع ذکر این دو رساله را نیاورده‌اند. و

العهد علی الراوی.

(۳۹) به نقل خود استاد علامه در «زندگی من»،

بررسی های اسلامی، ج ۱، ص ۱۱.

(۴۱) مقدمه دکتر سیدحسین نصر بر شیعه در اسلام،

صفحه ط شماره ۱۷، و مقدمه محمدهادی فقهی بر سنن

النبی، صفحه ۲۰، شماره ۱۳.

(۴۲) مقدمه محمدهادی فقهی بر سنن النبی (ص)،

صفحه ۲۰، شماره ۳.

(۴۳) به نقل خود استاد علامه در «زندگی من»،

بررسی های اسلامی، ج ۱، ص ۱۲ آقای محمدهادی فقهی در

مقدمه سنن النبی، ص ۲۱، شماره ۲۳، «رساله در انساب آل

عبدالوهاب» ثبت کرده‌اند. آیا همین رساله مراد است؟

(۴۴) مقدمه دکتر نصر بر شیعه در اسلام، صفحه ط، شماره

۲۴، مقدمه محمدهادی فقهی بر سنن النبی، ص ۲۰، شماره ۱۹.

(۴۵) مهر تابان، یادنامه و مصاحبات تلمیذ و علامه،

تألیف سید محمدحسین حسینی طهرانی، مؤسسه انتشارات

باقرالعلوم، پخش از انتشارات صدرا، بی تاریخ، در این کتاب آراء

فراوانی از علامه در پاسخ مؤلف نقل شده است.

(۴۶) رساله لب و اللباب در سیر و سلوک اولی الالباب،

تألیف آقای سید محمدحسین حسینی طهرانی، تهران، حکمت

۱۳۶۱، در صفحه ۲۰ آن آمده است: اصل این رساله اس و مخ

اولین دوره از درسهای اخلاقی و عرفانی است که حضرت استاد

گرامی ما علامه طباطبائی روحی فداه در سالهای ۱۳۶۸ و ۶۹

هجری قمری در حوزه مقدسه علمیه قم برای بعضی طلاب بیان

فرموده و این حقیر به عنوان تقریرات درس به رشته تحریر درآورده

بودم و قرائت و مرور به آن را در اوقات قبض و کدورت و خستگی

موجب تنویر روح و تلطیف جان خود می‌دانستم

(۴۷) صفحه نه.

(۴۸) مناسب بود اصل اظهار نظر نیز درج می‌شد.

(۴۹) منابع ذکر این چهار رساله قبلاً گذشت.

(۵۰) آثار پراکنده مرحوم علامه در چند مجموعه دیگر نیز

جمع آوری شده است از جمله:

۱- معنویت تشیع، مجموعه ۲۳ مقاله، مؤسسه مطبوعاتی

اندیشه، قم ۱۳۵۵، که گردآورنده محترم متواضعانه نام خود را

ذکر نکرده است.

۲- فرازهایی از اسلام، انتشارات جهان آراء، تهران،

۱۳۵۵ ش، بدون ذکر نام گردآورنده.

با انتشار گردآوریهای آقای خسروشاهی، عملاً از این

مجموعه‌های بی‌نیازیم، چرا که تمامی مقالات این دو مجموعه به

صورت کاملتری در «بررسی های اسلامی» آمده است.